

Noticia dos cabaqueiros

As vellas telleiras de Piadela

Suso Torres

*Para Javier,
raiano de nación,
betanceiro de adopción,
cabaqueiro de corazón.*

Os telleiros ou cabaqueiros, constructores manuais de tellas e ladrillos, concentrábanse na zona do Baixo Miño, nun oficio que se transmitía por xeneracións. Como oficio ambulante ou itinerante que era, desprazábanse en cuadrillas coa súa ferramenta, facendo cada ano xiras que chegaban mesmo ata León, Castela ou Extremadura. Normalmente tiñan uns puntos fixos de parada onde botaban a tempada (uns cinco meses) amasando o barro e cocendo a tella e o ladrillo. Ás veces remataban instalándose nun sitio, onde traballaban a maior parte do tempo aínda que non deixasen de facer algunha saída ou viaxe de traballo. Con barro, auga, aire e lume, elementos primixenios, fabricaban a man o seu pan. Oficio durísimo, sen apenas pausas, de estrela a estrela, que desapareceu coa industrialización e as fábricas cerámicas.

O único lugar do concello de Betanzos, que nós saibamos, onde houbo telleiras é Piadela. Nesta parroquia á que o Mero lle serve de linde había boas barreiras. Xa no 1845, ano de edición do seu famoso Dicionario, don Pascual Madoz sinala que hai catro telleiras nesta feligresía. Sen embargo, na

matrícula municipal de Comercio e Industria dese ano que consultamos no Arquivo Municipal non figura ningunha, o que quizá indique un asentamento temporal e non fixo. Dous anos despois, na matrícula de 1847, si aparece unha "*fábrica de tejas y ladrillo*" na parroquia de San Estevo de Piadela. O nome do propietario (Antonio Babío) aparece tachado, xa que "*presentó p^{te}. de Cese en 29 de Ag^o...*" Unha vez máis vemos o carácter temporeiro dunha actividade que aproveita certas épocas do ano para exercer o oficio de forma ambulante.

Xa no ano 1895 constan dúas fábricas de tella e ladrillo "*ordinario no prensado*" en Piadela, de Andrés Vaamonde e José Vázquez. Estas telleiras existen aínda por 1900.

No ano económico 1924-25 figuran dúas fábricas de tella e ladrillo, "*ordinaria no prensado*", en Piadela. A de Andrés Vázquez "*y consortes*" e a de José María Álvarez Portela. Este aparece a continuación ("*El mismo*", polo mesmo), cotizando novamente, polo que cabe entender que ou ben tiña dous obradoiros ou tiña dobre produción que o outro.

Este Álvarez era oriundo da Guarda ou daquela zona da raia con Portugal, berce sonado de telleiros. Polo ano 1913, segundo a acta da sesión municipal do 1 de decembro, o Concello pagáballe unha conta a Victoriano Álvarez Rodríguez, veciño da Guarda e quizais pai do anterior, por tres mil tellas para edificios municipais, o que non quer dicir que as tellas viñeran daló senón que eran elaboradas aquí por este guardés ou "raiano" e os seus operarios. Esta vinculación dos raianos con Betanzos mantívose ata os nosos días, pois a última telleira que existiu en Betanzos foi a de Augusto Lomba Álvarez, tamén en Piadela, que estivo activa ata finais dos sesenta. Aqueles José María e Victoriano Álvarez eran parentes (curmán e tío) de Lomba, quen os continuou. Todos eles nunca esqueceron as súas orixes e mesmo poñían fachendosamente "Rayano" cando se publicitaban. No Rosal, patria de tantos

A telleira de Lomba en Piadela. Os operarios prensan o barro coa axuda dunha noria (malacate) guiada polo cabalo. Ao fondo, o forno fumea.

cabaqueiros, conscientes do que lle deben a este gremio, ergueron hai uns anos un monumento ao cabaqueiro e celebran anualmente unha festa na súa honra. O amigo Javier Lomba, descendente desta xinea de telleiros raianos, que foi quen nos forneceu datos e fotografías do obradoiro familiar, di que sempre rende un saúdo de homenaxe, como se se descubrira, ao pasar por diante del.

Deixando aparte a produción propiamente local e mesmo para outros puntos da comarca, a telleira de Lomba ten producido tella para retellar nada menos que a Catedral de Santiago, dependencias arcebispais e Seminario Maior na época de Quiroga Palacios, contribuíndo deste xeito a engalanar o patrimonio artístico da urbe xacobeá.

Con Augusto Lomba, a vella telleira dos raianos en Piadela pasou a ter produción permanente, fixando a residencia da familia en Betanzos e pasando de ambulantes a sedentarios. A telleira de Lomba mantívose activa ata a construción do encoro de Cecebre, sendo expropiada daquela, pois atopábase en zona de risco na cola do encoro e na beira do Mero. Foi a última das telleiras de Piadela, pois a outra, a de Simón, pechara anos antes.

Se ben a telleira de Lomba en Piadela xa se atopa comida pola maleza, resulta interesante ver as que aínda se manteñen en pé na viciña vila de Sada. Na zona que no "fino" nomenclator sadense figura como "Calle de las Tejeras" consérvanse dúas en aceptable estado dedicadas a almacén. En toda a zona próxima houbo nada menos que oito telleiras, chegando a funcionar a derradeira ata 1971.

Os telleiros ou cabaqueiros, como outros oficios de xente ambulante, tiñan a súa fala ou xerga propia. Javier lembra, de terlle escoitado ao pai e aos operarios, voces nesta fala e mesmo cita algunha frase de corrido.

Varias xergas de oficio foron estudadas en Galicia: o latín dos pedreiros ou verbo dos arghinas, dos pedreiros de Cotobade, Terra de Montes. Moitas familias de canteiros viñeron daló para Betanzos, caso dos Crestar. Outra é a xerga dos cesteiros de Mondariz, noticiada por Bouza Brei na revista *Nós* e reeditada polo Museo do Pobo Galego en 1992. A terceira é o barallete dos naceiros, afiadores de Nogueira de Ramuín e concellos limítrofes estudada por Xosé Ramón e Fernández-Oxea e outros. E a última, sen que isto indique rango ningún, é o verbo ou latín dos cabaqueiros, telleiros do Rosal e Baixo Miño. Hai un libriño de Domingo Álvarez Álvarez, editado en Tomiño en 1965, que recolle catro destas falas co título "*Jergas de Galicia. La de los tejeros, canteros, albañiles y paragüeros*". A dos telleiros chámase verbo dos daordes. Nesta xerga os integrantes da cuadrilla (oficial, tendedor, pieiro, carretilleiro e o rapaz ou cachiza, dirixidos polo buxa) comunicábanse entre eles, cando non querían ser comprendidos polos *catas* ou paisanos dos lugares onde traballaban, pois *O cata que paríña non enterva o que jalrua o cabaqueiro*.

Outro libro máis recente (Gráficas Lomba, O Rosal, 1995) é o de Praxíteles González Martínez, antigo cabaqueiro, titulado "*Embajadores de los infiernos. Historia y lenguaje de los cabaqueiros*", unha tremenda descrición deste escravo oficio dende o punto de vista do rapaz da cuadrilla, o máis sufrido dos seus membros. Nel recolle un diccionario do verbo do cabaqueiro cunhas seiscentas acepcións e discrepa doutras recolleitas realizadas por algúns estudiosos do tema.

Millán Picouto, poeta ourensán dos nosos días, cantou os traballos destes homes realizados moitas veces á intemperie con chuvia ou con sol. Con el rematamos a xeito de homenaxe:

Cantiga dos telleiros

Porque nos vosos invernos maiores
as chuvias non reinan cos outros rigores,
lembrádevos dos telleiros!
lembrádevos dos telleiros!

Porque nos vosos máis longos estíos
os soles imperan o mesmo que os fríos,
lembrádevos dos telleiros!
lembrádevos dos telleiros!.

Día de neve na telleira de Lomba. Dous operarios xogan con ela poñéndoa de sombreiro. Ao fondo vense as ringleiras para secar as tellas, as instalacións cos cobertizos e o fomo que sobresa.

